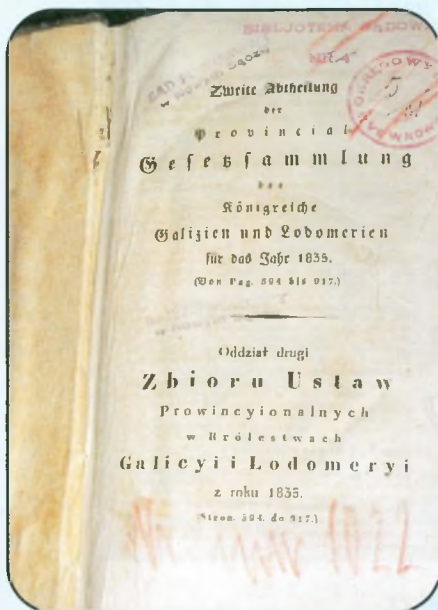

SĄDECCZYŻNA W KRÓLESTWIE GALICJI I LUDOMERII

Mapa „Lubomeriae et Galliciae“
wykonana w Norymberdze w 1775 r.
- miedzioryt kolorowany

Wystawa
w Sądeckiej Bibliotece
im. J. Szujskiego
w Nowym Sączu

Jolanta Kosecka

SADECCYZNA W KRÓLESTWIE GALICJI I LODOMERII

Z okazji przypadającej 5 sierpnia 2002 roku 230 rocznicy I rozbioru Polski, Sądecka Biblioteka Publiczna im. J. Szujskiego przygotowała wystawę „Sąddecka w Królestwie Galicji i Lodomerii”. Celem wystawy było przypomnienie okresu utraty niepodległości, który dla mieszkańców ziemi sądeckiej trwał 148 lat. Sąddecka oderwana od Rzeczypospolitej formalnie w 1772 roku, a faktycznie w 1770 roku, nie uczestniczyła w ożywieniu społecznym, kulturalnym i politycznym epoki stanisławowskiej. Znaczące fakty i wydarzenia, takie jak Komisja Edukacji Narodowej, Sejm Wielki, Konstytucja 3 Maja, które kształtowały pokolenia Polaków, nie dotyczyły mieszkańców ziemi sądeckiej. Włączona do monarchii austro-węgierskiej napotkała trudne do rozwiązania problemy, głównie natury ekonomicznej i społecznej. Polityka zaborcy, germanizacja, biurokracja, fiskalizm powodowały, że okres ten był dla ziem zaboru austriackiego bardzo ciężki.

Wystawa stała się okazją do skonfrontowania obiegowej wiedzy o Galicji z obrazem przekazanym przez dokumenty archiwalne, historyków i autorów wspomnień. Skoncentrowano się na pierwszych latach niewoli, na okresie przystosowywania się do życia w nowej sytuacji. Prezentowano na niej książki i mapy z księgozbioru Sądeckiej Biblioteki Publicznej oraz oryginalne dokumenty, udostępnione przez Archiwum Państwowe w Nowym Sączu. Literatura historyczna dotycząca tego okresu jest bardzo bogata i ciągle ukazują się nowe publikacje. Brak miejsca nie pozwalał na pokazanie całości zgromadzonych materiałów. Przypomniano głównie prace najstarsze, gdyż są rzadko prezentowane i mało znane. Starano się również wyeksponować opracowania autorów związanych z ziemią sądecką.

Wydarzeniem bezpośrednio poprzedzającym rozbiór była konfederacja barska. Omówienie faktów z lat 1768-1770 znajdujemy w wydawnictwach źródłowych, wspomnieniach, pamiętnikach, listach. Pokazano tutaj „Trzy oświadczenia Konfederacji Barskiej” wydane w Krakowie w 1850 roku, „Wspomnienia, listy i raporta urzędowe barona de Viomenil wysłannika rządu francuskiego do jeneralicji Konfederacji Barskiej w latach 1771 i 1772” – wydanie krakowskie z 1863 roku, korespondencję Stanisława Augusta z Ksawerym Branickim z 1768 roku, opublikowaną przez Ludwika Gumpłowicza pod tytułem „Konfederacja Barska”, publikowane w 1906 roku „Szkice i poszukiwania historyczne” Kazimierza Pułaskiego oraz pamiętniki Jędrzeja Kitowicza, wydane w 1840 roku. Związany z Sąddecką Szczęsny Morawski w 1851 roku we Lwowie wydał „Materiały do Konfederacji Barskiej”; problematykę tę omawia również Jan Sygański w swojej „Historii Nowego Sącza”. Pokazana została fundamentalna praca z 1936 roku Władysława Konopczyńskiego oraz opracowania Andrzeja Wasiaka, który od wielu lat prowadzi badania nad związkami konfederacji z Sąddecką.

Sądeckczyzna dostała się pod panowanie Habsburgów w 1770 roku. Pod pozorem zapobieżenia rozprzestrzeniania się epidemii chorobowej utworzono tu „kordon sanitarny”, przesuwając samowolnie granicę. Protest złożony w tej sprawie i posunięcia dyplomatyczne nie przyniosły rezultatów. Wydarzenia roku 1770, a szczególnie przyłączenie miast spiskich do Węgier, przedstawiają prace Oskara Balzera z 1906 roku, Adriana Divekeya z 1921 roku i Emila Teofila Modelskiego z 1928 roku.

Pierwszy rozbiór Polski został omówiony wielokrotnie; na wystawie na uwagę zasługiwał tom źródeł wydanych w 1873 roku w Wiedniu przez Adolfa Beera pod tytułem „Die Erste Theilung Polens. Documente”, w języku niemieckim i francuskim.

W dniu 20 listopada 1770 roku zwołano do Nowego Sącza zjazd szlachty, która aktem hołdowniczym miała uznać władzę cesarszej Austrii. Zajętymi terenami administrował prowizorycznie Jan Berzeviczy. Miasta spiskie zostały przyłączone do Węgier, a ziemia sądecka i nowotarska weszły w skład nowej austriackiej prowincji – Galicji. Przysięga Marii Teresie została złożona 29 grudnia 1773 roku.

Królestwo Galicji i Lodomerii doczekało się licznych opracowań. Przedstawiano warunki geograficzno-przyrodnicze, sprawy demograficzne, prezentowano ujęcia statystyczne i ekonomiczne oraz problematykę społeczną i polityczną. Jedną z takich prac jest książka Hipolita Stupnickiego z 1849 roku – „Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym”. Pisana była z myślą o młodzieży, w celu popularyzowania wiedzy o ziemi ojczystej. Podobny charakter miała „Galicja przedstawiona słowem i ołówkiem” Bolesława Limanowskiego (wyd. 1892). Historię Galicji przedstawił Stanisław Schnur-Peplowski w pracy „Z przeszłości Galicji 1772-1862” (wyd. 1895) oraz Bronisław Łoziński w „Szkicach z historii Galicji w XIX w.” (wyd. 1913). Nieocenionym źródłem informacji do dziejów Galicji jest „Szematyzm galicyjskich władz i urzędów skarbowych”, wydawany przez administrację galicyjską. Na wystawie znalazł się rocznik z 1833 roku. Ze współczesnych prac można było zobaczyć książki S. Grodzkiego, S. Kieniewicza, Z. Frasa.

Przez wielu historyków badana była sytuacja ludnościowa i narodowościowa, jaka wytworzyła się w zaborze austriackim. Wzrastała liczba Niemców, Czechów, Węgrów i Żydów. Najważniejsze stanowiska urzędnicze obsadzone były przez Niemców i Czechów. Osiedlano na Sądeckczyźnie niemieckich kolonistów. Sprawy te omówione zostały w pracach: Henryka Wereszyckiego „Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe” (wyd. 1975), Antoniego Artymiaka „Z dziejów osadników niemieckich w Sądeckczyźnie” (wyd. 1928), Stanisława Schnur-Peplowskiego „Cudzoziemcy w Galicji (1787-1841)” z 1902 roku i Henryka Stamirskiego „Nowożytna akcja osadnicza na Sądeckczyźnie” z 1969 roku. Problemy ludnościowe znajdujemy też w pracach geografów i etnografów – Wincentego Pola, Żegoty Paulego, Seweryna Udzieli, Aleksandra Bartoszuca. Do najstarszych należała książka Wincentego Pola „Rzut oka na północne stoki Karpat” z 1851 roku i Dionizego Zubrzyckiego „Granice między ruskim i polskim narodem w Galicji” z 1849 roku. Na wystawie pokazano też „Dzieje Żydów w Galicji i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1868” Majera Bałabana z 1914 roku i pracę wydaną w 1970 r. w Tel Avivie „Sepher Sandz” Raphaela Mahlera oraz Rudolfa Kesselringa „Neu-Sandez und das Neu-Sandez Land” z 1941 roku.

Narzucona przez Austrię forma rządów i organizacja życia kraju odbiegała od tego, do czego przywykła ludność w czasach Rzeczypospolitej. Każdą dziedzinę życia i dzia-

łalności regulowały drobiazgowe przepisy, a nieprzestrzegającym ich groziły surowe kary. Rozwijał się system donosicielstwa. Nowe regulacje prawne nie uwzględniały dotychczasowej tradycji i zwyczajów. Polskie urzędy, sądy i inne instytucje życia publicznego zostały zastąpione niemieckimi. Wprowadzono kontrolę ruchu ludności, utrudniano kontakty z innymi częściami Rzeczypospolitej. Nadzorowi państwa poddano działalność magistratów, urzędów oraz wszelkiego rodzaju organizacji i stowarzyszeń. Wprowadzono obowiązek długoterminowej służby w armii, a ludność cywilną obciążono świadczeniami na jej rzecz. Wprowadzono język niemiecki jako język urzędowy. W 1782 roku dokonano podziału Galicji na 18 cyrkułów podporządkowanych gubernium krajowemu we Lwowie. Nowy Sącz stał się jednym z miast cyrkularnych. Ograniczono kompetencje samorządu miejskiego.

Problematykę tę dobrze ukazywały prezentowane dokumenty archiwalne. Pisma adresowane do „prześwietnego magistratu” czy cyrkułu zawierały skargi na nadużycia władzy, prośby o uchYLENIE obowiązku służby wojskowej, odwołania z powodu źle naliczonego podatku. Pokazany został list gończy za samowolnie opuszczającymi miejsce zamieszkania, rozporządzenie o rozpoczęciu akcji werbunkowej i o kwaterunku dla wojska. Znalazły się tutaj też zbiory ustaw i kodeksy austriackie oraz ogłoszony w 1778 roku uniwersał Marii Teresy dla cechów rzemieślniczych. Wśród najnowszych omówień prawno-ustrojowych należy wskazać „Historię prawa w Polsce” Stanisława Płazy, czy Stanisława Grodzkiego „Historię ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848”.

Bardzo źle w omawianym okresie przedstawiała się sytuacja gospodarcza Sądeczyzny. Zerwane zostały tradycyjne związki gospodarcze z innymi ziemiami polskimi. Granica celna ograniczyła handel z Krakowem, który stanowił główny ośrodek kontaktów handlowych. Gospodarcze integrowanie się z Austrią utrudnione było przez peryferyjne położenie i słabo rozwinięty przemysł, który nie mógł konkurować z wyrobami z krajów monarchii. Rolnictwo przegrywało z rolnictwem węgierskim. Handel solą i tytoniem, będący dotąd jednym ze źródeł dochodów, objęty został monopolem państwowym. Władze ustalały wielkość obrotu handlowego i wysokość ceł. Polityka celna promowała rozwój przemysłu austriackiego. Rozbudowany system podatkowy obliczony był na drenaż pieniędzy.

Sądeczyzna należała do ośrodków rolniczo-rzemieślniczych posiadających drobne zakłady przemysłowo-wytwórcze i mocno rozdrobnione gospodarstwa. Często powtarzały się wylewy Dunajca, Popradu i Kamienicy. Zacołanie gospodarce Galicji pogłębiał duży przyrost naturalny. Istotnym problemem była sprawa łączności z ziemiami monarchii, brakowało dróg umożliwiających sprawny transport.

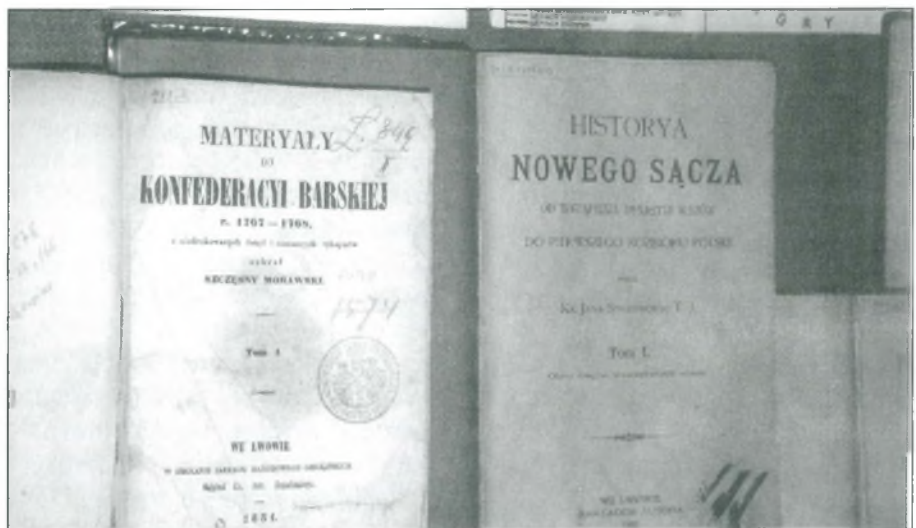
Podstawowe prace analizujące sytuację społeczno-gospodarczą to „Galicja” Franciszka Bujaka, wydana w 1908 roku, oraz „Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety rządowej z roku 1783” Wacława Tokarza, wydana w 1909 roku. Pracę o przemyśle galicyjskim opublikował Wojciech Sariusz-Zaleski w 1930 roku. Opis sytuacji gospodarczej znajduje się też w pracach Stanisława Szczepanowskiego i w opracowaniach statystycznych Tadeusza Pilata. Współcześnie badania prowadzone są przez Alicję Falniowską-Gradowską, Helenę Madurowicz-Urbańską, Mieczysława Adamczyka oraz Mariusza Kulczykowskiego.

Proces germanizacji wspierała polityka oświatowa. Szkolnictwo wszystkich szczebli zostało poddane nadzorowi państwa, miało kształcić wiernych poddanych cesarstwa. W 1784 roku w Nowym Sączu rozpoczęła działalność Szkoła Główna Obwodowa, dla młodzieży z całej Sądecczyny. Z opracowań o znaczeniu źródłowym pokazano: Józefa Dietla „O reformie szkół krajowych” z 1865 roku, Światłomira (Stefana Zaleskiego) „Ciemnota Galicji w świetle cyfr i faktów 1772-1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego” (wyd. 1904), Stefanii Sempołowskiej „Niedola młodzieży w szkole galicyjskiej” z 1906 roku. Pokazano również opracowania dotyczące szkolnictwa ludowego, głównie Mieczysława Adamczyka, a także rzadki druk „Kilka słów o stanie szkolnictwa ludowego” Józefa Zagrodzkiego, wydany w Nowym Sączu w 1900 roku. Problematykę szkolnictwa żydowskiego prezentuje praca Majera Bałabana „Herz Homberg i szkoły józefińskie dla Żydów w Galicji (1787-1806)” z 1906 roku. Szkolnictwo unickie badane jest obecnie przez Florentynę Rzemieniuk.

Zaborca stosował drastyczną politykę wyznaniową. Majątki duchowne przejął skarb państwa, wiele klasztorów skasowano, a działalność bardzo licznych wspólnot wyznaniowych oraz organizacji charytatywnych poddano kontroli państwa. Ogółem zlikwidowano około 50% istniejących zakonów. Zagadnienie to badał ks. Bolesław Kumor, autor licznych opracowań i wydawca materiałów źródłowych.

Życie mieszkańców Galicji najlepiej pokazuje literatura wspomnieniowa, do której należały prace Stanisława Wodzickiego „Wspomnienia z przeszłości od roku 1768 do roku 1840”, Aleksandra Wybranowskiego „Ongi w dworach i dworkach szlacheckich” oraz wspomnienia Jana Sitowskiego, ukazujące Sądecczynę.

Wystawa pokazała bogactwo zbiorów regionalnych Sądeckiej Biblioteki Publicznej i przybliżyła zasób źródeł do badania historii Galicji, znajdujący się w Archiwum Państwowym w Nowym Sączu.

Fragment wystawy „Sądecczyna w Królestwie Galicji i Lodomerii”
(fot. Małgorzata Kossakowska)